

„Valóban: néha az ember vadállati kegyetlenségéről beszélnek, pedig ez szörnyű igazságtalanság és sértő a vadállatokra: a vadállat sohase tud olyan kegyetlen, olyan művészi tökélyel kegyetlen lenni, mint az ember.” Szól

80 Turi Márton

BEVEZETÉS A KISZOLGÁLTATOTTSÁGBA

Sofi Oksanen: *Tisztogatás*

testvéréhez Ivan Karamazov Dosztojevskij utolsó nagyregényének egy nevezetes párbeszédében, majd elítélő véleményét védtelen gyermekeken elkövetett válogatott gonosztettek felsorolásával támasztja alá. Az emberi

természetben rejlő gyilkos ösztönökkel való szembesüléshez persze nem feltétlenül kell a nagy orosz író műveihez nyúlnunk – a történelmi tapasztalat már elegendő példával igazolta, hogy az ember végtelen kreativitása nem csak a művészetekben, hanem a megalázás és a gyilkolás változatos módszereiben érhető leginkább tetten. Különösen akkor válik szembeötlővé az embertelen – de mint láthattuk, nagyon is emberi – kegyetlenség, mikor állampolgárok szabad kínzása és kivégzése egy diktatórikus rendszer által elfogadottá, a hatalom gyakorlásának és fenntartásának államilag legitimált eszközévé lesz.

Két szovjet katona vallat egy fiatal észti nőt valamikor a II. világháborút követő években. Blúzát letépi, majd válogatott sértések közepette megalázó „játéknak” vetik alá: zsákkal a fején kell megtalálnia a padlón a katonák által elrugdosott kulcsot, amely a szabadságot jelenthetné számára. Ezzel a megrázó – és színpadon valószínűleg a nézők tűrőhatárát erősen próbára tevő – jelenettel indít Sofi Oksanen, 34 éves finn-észti írónő 2007-ben megírt *Tisztogatás* című drámája. Bármilyen nagy sikereket ért is el Oksanen a szovjet diktatúra áldozatainak szenvedéseit bemutató izgalmas színművével, a szerző elmondása szerint a – már eredeti formájában is meglehetősen szövevényes – történet teljes kibontakoztatásához a választott műfaj keretei szűknek bizonyultak. Oksanen ezért 2008-ban prózai formában is megjelentette a *Tisztogatást*, méghozzá az eredeti – magyar nyelven egyébként a *Mai finn drámák* című kötetben olvasható – színmű történetéhez képest helyenként jelentős változtatásokkal. A regény hatalmas sikerének köszönhetően jelenleg Oksanen karrierje már napjaink kétes értékű sztáríróinak diadalmenetét idézi – ennek kimerítő taglalása pedig immáron a *Tisztogatás* tavaly megjelent magyar kiadásának – az olvasót akaratlanul is szkepticizmusra sarkalló – fülszövegében is fellelhető.

Nem véletlenül szerepel egy hatalmas döglégy a kötet borítóján, hiszen maga a történet is az említett rovar monoton zümmögésével veszi kezdetét; a zaj okozóját éppen egy Aliide Truu nevű öregasszony igyekszik légycsapójával elnémítani. Egy eldugott kis faluban járunk a '90-es évek elején, valahol a különböző diktatúrák alatt – a keleti blokk sok más országához hasonlóan – generációkra elegendő traumát elszenvedett Észtországban. Aliide hasztalan küzdelmét azonban váratlan látogató szakítja félbe; kertjében egy megviselt fiatal lány tűnik fel, az orosz gengszterek elől menekülő Zara, Aliide Vlagyivosztokban élő nővérenek unokája. A rokoni kapcsolaton azonban egy erősebb kötelék is összeköti a két nőt: az elszenvedett megaláztatások soha be nem gyógyuló sebei, a nemi erőszak kítörölhetetlen, kízó emléke.

A helyszíneket és idősíkokat fejezetenként váltogató, mozaik-szerűen felépülő regényben a két nő váratlan találkozásából egy több mint fél évszázadot felölelő fordulatos családi történet bontakozik ki. A lineáris narratíva megbontásának, valamint a populáris irodalomban megszokott – nem feltétlenül pejoratív értelemben vett – klisék ügyes használatának köszönhetően a *Tisztogatás* az utolsó oldalakig tartogat váratlan meglepetéseket: a detektívregényekhez hasonlóan az olvasó gyakran csak gondosan elszórt nyomokból és célzásokból következtethet a két nő sorsának sötét titkaira. A regény végére azonban minden részlet a helyére kerül, és végül teljes rálátást kapunk hősnőink életére: a szovjet megszállás alatt megerőszkolt, mégis kényszerűen a kommunista eszmékbe menekült Aliide családi tragédiájára, valamint a szabadság elérésének naiv reményével Oroszországból nyugatra utazott, de végül megtört szexmunkássá züllesztett Zara megpróbáltatásaira. Mindaddig azonban egy pillanatra sem csendesül a kezdeti zaj – tértől és időtől függetlenül folyamatosan felbukkan a visszataszító légy, az erőszak megismétlődésétől való állandósult félelem nyomasztó mementója.

A műfajilag meglehetősen heterogén, naplórészleteket és kémjelentéseket egyaránt tartalmazó regényben a szenvedés sokkolóan naturális ábrázolása mellett fontos szerepet játszik a részvét, illetve annak – talán a tényleges erőszaknál is fájóbb – hiánya. A *Tisztogatás* áldozatai ugyanúgy megbélyeg-zetteké válnak, mint a regényben futólag megemlített csernobili atomkatasztrófa fertőzöttjei. Aliide mégis képtelen sorsközösséget vállalni a többi megaláztatott asszonnyal, leleplezéstől való félelme szégyenérzetét gyűlöletté változtatja: „Minden alkalmat megragadott, hogy rosszat mondjon azokról a nőkről, ócsárolta és rágalmazta őket, hogy még nyilvánvalóbbá tegye: nem tartozik közéjük.”

Ha Aliide alakjában nem is, azonban a történet elbeszélőjének személyében helyenként megmutatkozik az együttérzés. A mű egyes történéseire – a már említett naplórészleteken és iratokon kívül – egy külső perspektívából kapunk rálátást, ami azonban közel sem jelent kívülről, tárgyilagos elbeszélőt: már Aliide házában, illetve az egyes falusi életképek részletes leírásában is érződik egyfajta szeretetteljes nosztalgia. Érdekes megfigyelnünk, hogy a narrátor az egyes fejezetekben (illetve azokon belül az egymástól jól elkülöníthető szövegrészekben) felváltva helyezkedik a két központi nőalak szerepébe, osztozva ezáltal gondolataikban és vágyaikban, egyben pedig fájdalmukban és rettegésükben is. Szemléletes példája ennek a *Tisztogatás* egyik kulcsfontosságú – egyben talán legmegrázóbb – jelenete, az amelyben Aliidét a község ház pincéjében csoportosan megalázzák és megerőszakolják a kommunista diktatúra helyi képviselői: „Aliide ingét letépték, gombok koppantak a kőpadlón, a falakon, német üveggombok, és aztán – ő egérré változott a szoba sarkában, légygé a lámpán, és elreppent, szöggé változott a gipszkarton falban, rozsdás rajzszög, rozsdás rajzszög volt a falban. [...] Az a nő a szoba közepén, zsákkal a fején, idegen volt, Aliide pedig messze járt, szíve parányi hernyólábakon futott repedésekbe, lukakba, barázdákba, eggyé olvadt a gyökérrel, amely a szoba alatt nőtt a földben.”

Eltelktintve attól, hogy az erőszak ábrázolása már önmagában, minden különösebb szerzői kommentár nélkül is jelenthet állásfoglalást, a *Tisztogatás* számos kritikusa által emlegetett dokumentarista, szenttelen megszólalást én egyedül Zara szenvedéstörténetének egyes epizódjaiban véltem felfedezni. Ezek a részek azonban éppen az árnyaltabb narrációs megoldások híányának köszönhetően veszik fel a sekélyes lektűrök gyakran öncélúan profán hangvételtét, és válnak ezáltal a regény stílusosan gyengébb pillanataivá.

A *Tisztogatás* jóval több a nőknél elkövetett kegyetlenség provokatív bemutatásánál, még ha a regény – véleményem szerint teljesen felesleges – szerzői utószavában Oksanen a szexuális erőszak állandóságára hegyezi is ki művének mondanivalóját. A regényben ugyanis nem csak egyes embereken és családokon, hanem – Bergyajev szavainak parafrázisával élve – egy egész ország asszonyi testén tesz erőszakot egy külső hatalom. Mindezt pedig csak fokozza, hogy a *Tisztogatás* különböző személyes és össznemzeti tragédiái az elnyomásnak és a kiszolgáltatottságnak egy olyan, napjainkban is érvényes tapasztalataivá sűrűsödnek, amelyek túlmutatnak az egyes történelmi korszakokon és földrajzi helyeken.

Szerencsés megoldás volt a szerző részéről, hogy a regény nyomasztó üzenetét sikerült úgy aktuálissá tennie, hogy ehhez nem élt olyan zavarba ejtően didaktikus módszerekkel, mint például egy másik északi sikerkönyv,

A *tetovált lány* nők elleni erőszakról szóló statisztikáinak szájbarágós találása. Oksanen regényében az okosan elhelyezett motívumok szolgálnak egy erős társadalomkritika megteremtésére, egyúttal a különböző történelmi korszakok közötti párhuzamok szemléltetésére: korunk maffiózói például a háborút követő önkényuralmi elithez hasonlóan fekete autókkal járnak, szájukban ugyanúgy lopott arany csillog, de a Zarát üldöző orosz strici tetovált váll-lapjai is elég egyértelműen meghúzzák az egyenlőségjelet szovjet megszállók és napjaink erőszakszervezetei között. Ahogyan azt Aliide szavaival a regény egy helyen egyértelműsíti: „mindig új krómbőr csizma jön, mindig újabb és újabb csizma, ugyanolyan vagy másféle, de ugyanúgy a nyakadra lép”.

Számomra mégis úgy tűnik, hogy ha nem is félreértése, de mindenképpen erős leegyszerűsítése lenne a *Tisztogatás* árnyalt jelentésének, ha egyetlen nemre vagy bizonyos diktatúrákra és bűnözői csoportokra korlátoznánk a regényen végigvonuló könyörtelenséget, megnyugtatóan magunkon kívülre helyezvén ezáltal annak forrását. Bár a regényből kimaradt a dráma egy igen fontos jelenete, amelyben Zara hirtelen dühében a szovjetek kínzását idéző módszerrel alázza meg Aliidét, még így is megfigyelhető, ahogyan a történet haladtával egyre inkább felcserélődnek bűnös és áldozat kezdetben jól elkülöníthetőnek vélt kategóriái. Végső elkeseredésében Zara például kíméletlen gyilkosságra kényszerül, Aliide részéről pedig a sógora, Hans iránt táplált érzelmei eredményeznek egy Poe rémtörténeteit idéző végkifejeletet. A remény halovány illúzióját keltő értékek, a család és a szerelem katasztrófája nem csak a kedvezőtlen körülményeknek, vagyis egy diktatórikus rendszer elnyomásának, hanem legalább annyira az Aliide természetéből fakadó irigységnek és bosszúszomjnak lesz az eredménye.

„Javasoljuk a nacionalista PEKK Hans családtagjainak, PEKK Ingelnek és hűgának, Tamm Aliidénak ismételt kihallgatását. Az előző kihallgatás nem hozott eredményt.” Írja a regényt lezáró fiktív titkosszolgálati iratok egyike. A szöveg dinamikáját tekintve bármennyire is zavaróak ezek a nomenklatúra retorikáját egyébként ügyesen imitáló, de a történetet talán túlságosan is a kommunista rémtettekre leszűkítő álljelentések, mégis remekül összefoglalják azt, amiért napjainkban nagy szükség van a *Tisztogatás*hoz hasonló művekre.

A *Tisztogatással* Oksanen sajátos emlékezőespoétikát teremt, amelynek fontosságát nem szabad alábecsülnünk. Amennyiben ugyanis nem sikerül megszólaltatni a szenvedést követő elviselhetetlen csendet, úgy az utókorra csak a fentihez hasonló dokumentumok maradnak: az emberi kegyetlenség üres, a megszégyenített áldozatok hallgatásával övezett nyomai. (*Scolar, Bp. 2010*)